Zsidó vallás és kultúra 3.: Liturgia

BBN-HEB11-223.2, BBV-203.08, BMVD-203.08

Biró Tamás

Az imák időpontjai. A hétköznapi minha és a hétköznapi Amida.

2018. április 05.

Praktikus dolgok (emlékeztető):

- A kurzus honlapja: http://birot.web.elte.hu/courses/2018-liturgia/

  Kurzusleírás: http://birot.web.elte.hu/courses/2018-liturgia/Liturgia.pdf

  Felhasználónév és jelszó?

- Biró Tamás: biro . tamas @ btk.elte.hu

  http://birot.web.elte.hu/, http://www.birot.hu/

- Fogadóóra: csütörtök 14.00-15.30 *(a 2018. tavaszi félévben)*

- Pótórák, ha elmaradnának órák.

  A március 15-i óra helyett: tartalék időpont referátumoknak.

A kurzus felépítése (emlékeztető)

1. Csütörtök 12.00 – 13.30:
   - Előadás
   - Szövegek közös megvitatása, diszkusszió
   - 5-10 perces referátumok

2. Opcionális héber szövegolvasás:
   - Szakosoknak, minorosoknak.
   - Javaslat: péntek 11.00 – 12.00.
   - Kérem, jelezzék, ha van igény!

3. Önálló munka otthon:
   - Szövegek elolvasása, preparálása
   - Alkalmi rövid beadandók
   - (Szakirodalom elolvasása)
   - Referátum és dolgozat elkészítése

4. Zsinagógalátogatás:
   - Min. 4 alkalommal (min. 1 péntek este és min. 1 szombat reggel).
   - Minél több, annál jobb!

Praktikus dolgok

Eddig csak kevesen iratkoztak fel időpontra!

<u>Opcionális szövegolvasás</u>:

- Szakosoknak és minorosoknak.
- Lásd az egyes prezentációk végén.

<u>Megbeszélve</u>:

- csütörtök 14.00 – 15.00, ill.
- péntek 12.00 – 13.00.

A holnapi helyett jövő héten hétfőn vagy kedden?

<u>Referátumok</u>:

- Google docs: témák & időpontok.
- Segítség a téma kidolgozásához? Minél előbb beszéljenek velem!
- <u>Cél</u>: ízelítőt kapni + a többieknek ízelítőt adni egy témából. Átfedések lehetnek.
- 5-8 perc, nem kell teljességre törekedni.
- Handout vagy 2-3 dia.
- Utána megírni rövid dolgozatban (3-5 oldal), amit egymással megosztanak.

Zsinagógalátogatások: önállóan vagy közösen

Konkrétumokat folyamatosan egyeztetjük

<u>Jó alkalmak a tavaszi félév során</u>:

- Péntek esték
- Szombat délelőttök
- Vasárnap reggel
- Csütörtök reggel 9 h tanima OR-ZSE

- **Purim:** febr. 28. szerda este és márc. 1. csütörtök reggel
- **Svii sel peszah:** ápr. 6. péntek reggel
- **Savuot:** máj. 19. szo este – máj. 21. hétfő reggel

Reflexiók az eddigi zsinagógalátogatásokra?

Része lesz a vizsgának!

Reflexió az Andics Milánnal folytatott beszélgetésre?

Zsinagógalátogatás

Ünnepi liturgia:
- Fél-hallel
- Mazkir / Jizkor / Mazker (8. nap)
- Énekek éneke (7. nap?)
- Pijjutok?

- Általános megjegyzések:
  - Megadott időpont után 5 perccel bemegyünk.
  - Mobilt ne hozzanak (vagy legyen kikapcsolva). Táska csak ha szükséges
  - (biztonsági kikérdezés). Saját imakönyv (beleírva saját nevüket) érdemes.
  - Férfiak: kipa vagy más fejfedő (téli sapka?). *Veszélyes tárgyat ne!*
  - NB: találkozó „a zsinagóga előtt” = az utca túloldalán, vagy 1-2 házzal odébb.

- Április 6., péntek, 9.30, a **Dessewffy utcai ortodox zsinagóga** előtt.

- Április 7., szombat, 9.30, a **Hegedűs Gyula utcai** („status quo”) zsinagóga előtt.

- További ötletek? (Kazinczy, Teleki, reformok…)

Lásd a következő diákon!

Zsinagógalátogatások

- Április 6., péntek, 9.30,

  Dessewffy utcai orth. zsinagóga.

- 1066 Budapest, Dessewffy utca 23.

„A Dessewffy utcai zsinagóga Budapest legrégebbi folyamatosan működő orthodox imahelye. A zsinagógát 1870-ben alakították ki egy lóistállóból, majd az izraelita hitközség orthodox tagozatának Bikur Holim egyletének székhelye lett, amely egylet elsősorban a betegek segítésével foglalkozott.”

http://www.maoih.hu/?page_id=39&lang=hu

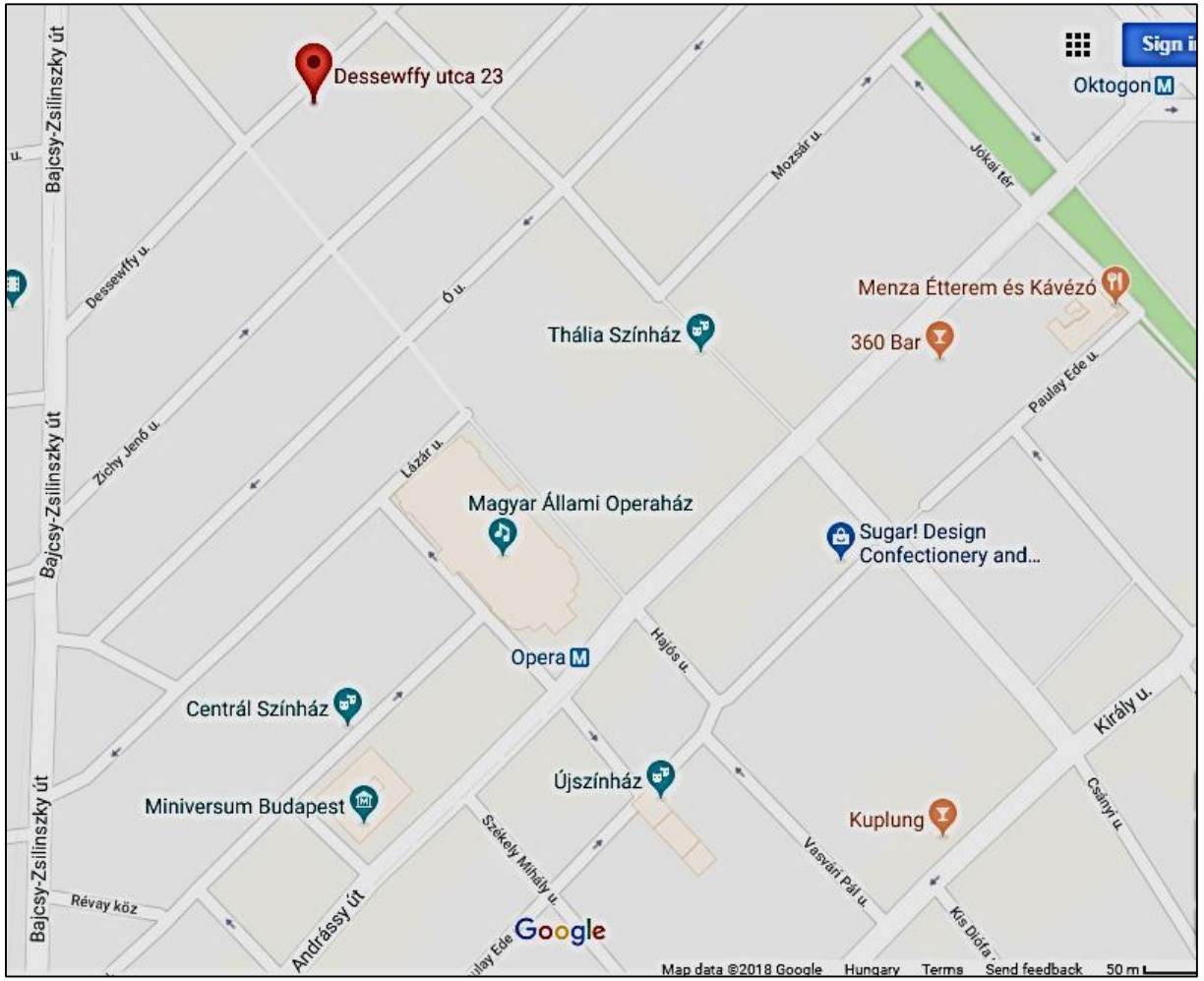

Zsinagógalátogatások

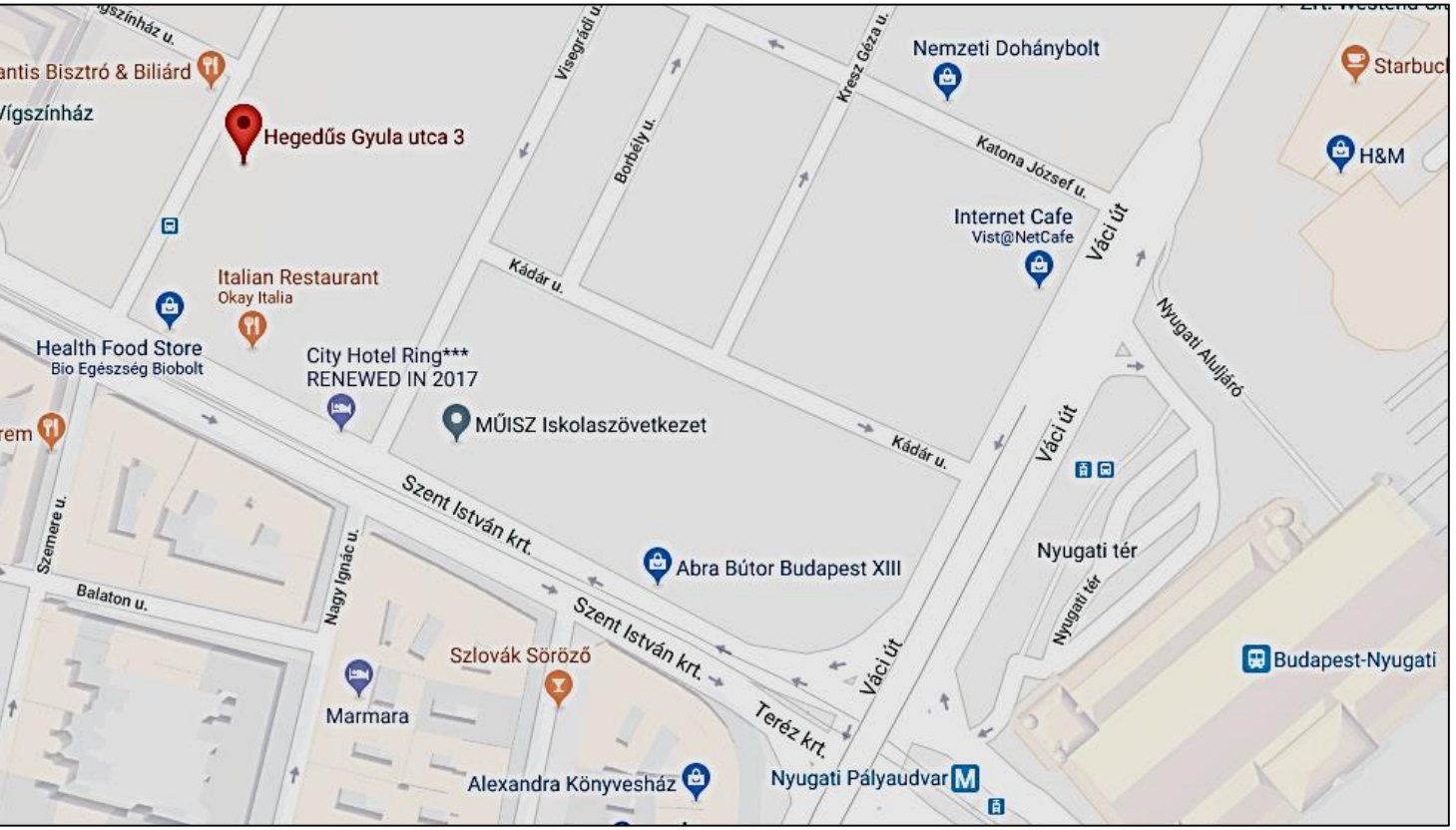

- Április 7., szombat, 9.30, **Hegedűs Gyula utcai** zsinagóga.
- 1136 Budapest, Hegedűs Gyula u. 3.
- http://hegedus.bzsh.hu/web/

Az újlipótvárosi zsidó polgárság zsinagógája a 20. század eleje óta. Berendezését tekintve mégis hagyományos. Manapság *statusquo*-ként határozza meg önmagát.

Előzetes tematika *(nem heti lebontásban)*

1. Bevezetés. Ima a Bibliában. Ima a rabbinikus hagyományban, a kavvana.
2. Az imakönyv szerkezete. A zsidó liturgia fő pillérei (Sma, Amida). Napi három ima.
3. A Sma és áldásai.
4. A hétköznapi Amida (Smone Eszré).
5. A szombati és az ünnepi imák szerkezete. Lekha dodi. Kiddus.
6. A reggeli áldások. Peszuké de-zimra.
7. Tóra-olvasás. Alenu.
8. Muszaf és neila.
9. Bencsolás és áldások.
10. Hallel és kiegészítések az ünnepi liturgiában.
11. Kaddis.
12. Középkori vallásos költészet: kinna, pijjut, zemirot.

Az imák időpontjai

Ez eddigiek összefoglalása

Mit jelent az „este”, és mit jelent a „reggel”?

- Sma: 3 része + áldások előtte és utána:

  „beszélj azokról (…) akár lefekszel, akár fölkelsz” → **este** **és** **reggel**

  (részletesebben ld. az előző hetek során)

- *Amida* [’állás’] = *Smone eszré* [’tizennyolc’] = *Tefilla* [’ima’]

Erős tórai alapok

- A hétköznapi reggeli és délutáni áldozatnak felel meg → **reggel** **és** **délután**

+ Speciális áldozatok szombaton, újholdkor és ünnepnapokon → **muszáf**

Minhag

- Három ősatya = három ima, így Jákob = esti ima.
  Az aznapi maradékok elégetése éjjel a szentélyben. Esti Sma mellé strukturálisan. → **este**

- Folyamatosan még be fog jönni: bevezetés, Tóra-olvasás és befejezés.

Misna *Berakhot* 1:1

מאימתי קורין את שמע בערבית משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן עד סוף האשמורה הראשונה דברי ר' אליעזר וחכמים אומרים עד חצות רבן גמליאל אומר עד שיעלה עמוד השחר

מעשה שבאו בניו מבית המשתה אמרו לו לא קרינו את שמע אמר להם אם לא עלה עמוד השחר חייבין אתם לקרות ולא זו בלבד אלא כל מה שאמרו חכמים עד חצות מצותן עד שיעלה עמוד השחר הקטר חלבים ואברים מצותן עד שיעלה עמוד השחר וכל הנאכלין ליום אחד מצותן עד שיעלה עמוד השחר אם כן למה אמרו חכמים עד חצות כדי להרחיק אדם מן העבירה:

Misna *Berakhot* 1:1

Uri Asaf fordítása (2015)
http://www.szombat.org/hagyomany-tortenelem/misna-magyarul

Mikor mondják az esti *smá*t? Rabbi Eliezer szerint, akkortól, ahogy a *kohánim* bemennek, hogy egyenek az adományból, az [éj] első harmadjának végéig. Bölcseink szerint éjfélig. Rábán Gámliel azt mondja: Amíg hajnalodni kezd. Egyszer történt, hogy a fiai [későn] tértek meg az ivóból és azt mondták apjuknak: Még nem mondtunk *smá*t. Azt mondta nekik: Még hajnal előtt kötelesek vagytok mondani. De nem csak ez, hanem minden olyan parancsolat, amely a bölcsek szerint „éjfélig" kötelező, az első hajnali fénysugár megjelenéséig teljesítendő. Az [áldozat] zsírjának és belső részeinek elégetése teljesítendő az első hajnali fénysugárig. Azok [az áldozatok], melyek húsát aznap kell elfogyasztani, elégetésük hajnalig kötelező. Ha így van, [hogy hajnalig halasztható] miért mondták a bölcsek, hogy „éjfélig"? Hogy távol tartsák az embert a vétektől.

Misna *Berakhot* 1:1

Uri Asaf fordítása (2015)
http://www.szombat.org/hagyomany-tortenelem/misna-magyarul

K: Mikor mondják az esti *smá*t? **V:** Rabbi Eliezer szerint, akkortól, ahogy a *kohánim* bemennek, hogy egyenek az adományból, az [éj] első harmadjának végéig. Bölcseink szerint éjfélig. Rábán Gámliel azt mondja: Amíg hajnalodni kezd.

Egyszer történt, hogy a fiai [későn] tértek meg az ivóból és azt mondták apjuknak: Még nem mondtunk *smá*t. Azt mondta nekik: Még hajnal előtt kötelesek vagytok mondani.

De nem csak ez, hanem minden olyan parancsolat, amely a bölcsek szerint „éjfélig" kötelező, az első hajnali fénysugár megjelenéséig teljesítendő. Az [áldozat] zsírjának és belső részeinek elégetése teljesítendő az első hajnali fénysugárig. Azok [az áldozatok], melyek húsát aznap kell elfogyasztani, elégetésük hajnalig kötelező. Ha így van, [hogy hajnalig halasztható] miért mondták a bölcsek, hogy „éjfélig"? **Hogy távol tartsák az embert a vétektől.**

A nap beosztása

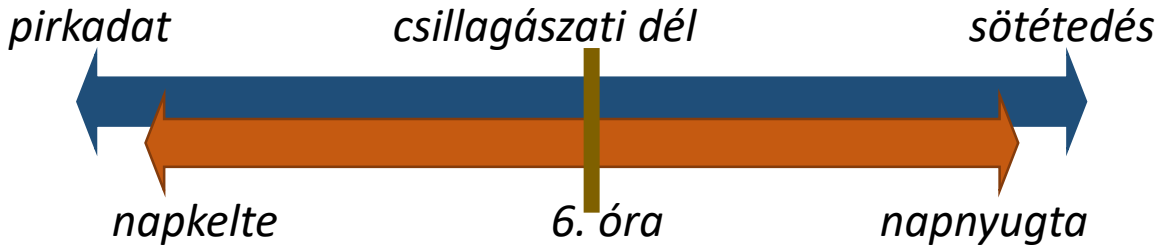

Télen rövidebb, nyáron hosszabb 1 nappali halakhikus óra (éjjel fordítva).

- Saot zmanijot:
  - 1 halakhikus óra = a nappal 1/12-e, ill. az éjszaka 1/12-e
  - Nappal = pirkadattól sötétedésig *(Magen Avraham)* vagy napkeltétől napnyugtáig *(Gra)*.
- Fontos határpontok:
  - עלות השחר *alot ha-saḥar* ’a hajnal feljövetele’, pirkadat
  - משיכיר *mi-se-jakkir* ’amikor [az ember] felismeri [a fehér és a kék közti különbséget]’
  - נץ החמה *nec ha-ḥama* napkelte
  - חצות היום *ḥacot ha-jom* ’a nap közepe’, (csillagászati) dél
  - חצות הלילה *ḥacot ha-lajla* ’az éj közepe’, (csillagászati) éjfél
  - שקיעת החמה *skiat ha-ḥama* napnyugta
  - צאת הכוכבים *cet ha-kokhavim* ’a csillagok feljövetele’, sötétedés

Valamint ld. még a következő dián is…

Lekaṯila: amire lehetőség szerint törekedni kell.
Bediavad: érvényes, amennyiben másként alakult.

A nap beosztása

	-tól	-ig
Reggeli Sma, tfillin, talit	*mi-se-jakkir* bediavad: pirkadattól	Sma: délelőtt 3. óra vége Tfillin, talit: napnyugta
Esti Sma	sötétedés	Tórailag: pirkadat Rabbinikusan: *ḥacot*
Saḥrit Amida	Lekaṯila: napkelte Bediavad: előtte valamivel	Lekaṯila: 4. óra vége Bediavad: *ḥacot ha-jom*
Minḥa Amida	*minḥa gedola*: 6,5. óra *minḥa ketana*: 9,5. óra	Lekaṯila: napnyugta Bediavad: sötétedés
Maariv Amida	*plag ha-minḥa:* 10 3/4 óra	

https://www.myzmanim.com/

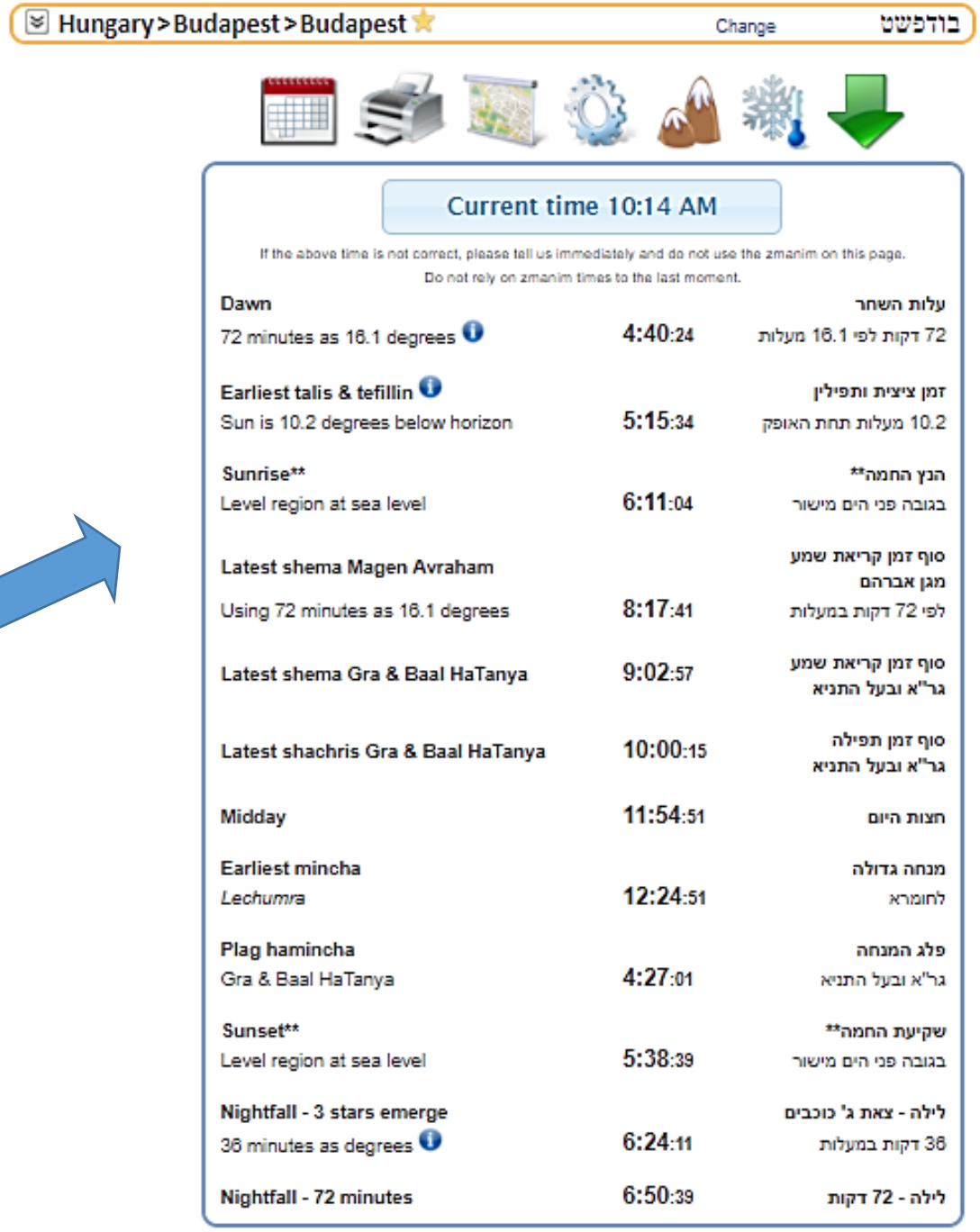

Ld. még a ***Kaluach*** nevű programot / appot is.

Az eddigiek összefoglalása

… és kibővítése

Ez eddigiek összefoglalása

- Sma: 3 része + áldások előtte és utána:

  „beszélj azokról (…) akár lefekszel, akár fölkelsz” → **este** **és** **reggel**

  (részletesebben ld. az előző hetek során)

- *Amida* [’állás’] = *Smone eszré* [’tizennyolc’] = *Tefilla* [’ima’]

Erős tórai alapok

  - A hétköznapi reggeli és délutáni áldozatnak felel meg → **reggel** **és** **délután**

  + Speciális áldozatok szombaton, újholdkor és ünnepnapokon → **muszáf**

Minhag

  - Három ősatya = három ima, így Jákob = esti ima.
    Az aznapi maradékok elégetése éjjel a szentélyben. Esti Sma mellé strukturálisan. → **este**

- Rövidesen még jönni fog: bevezetés, Tóra-olvasás és befejezés.

Az imák szerkezete (eddig)

	Bevezetés	Sma és áldásai	Amida	Tóra- olvasás	Befejezés
saḥrit		Sma és áldásai	Amida +ismétlés		
minḥa		–	Amida + ismétlés		
maariv		Sma és áldásai	[Amida]		
muszaf		–	Amida + ismétlés		

Az Amida szerkezete

ismétlés

- Áldás nyitása, lezárása.

  ÁLDÓFORMULA: ...ה' אתה ברוך *Barukh ata Adonaj…* 'Áldott vagy Örökkévaló…'

  - Áldások sorozatában az első áldás *(vö. Sma és áldásai; étkezés utáni áldás; stb.)*:

    nyitó ÁLDÓFORMULA – SZÖVEG – záró ÁLDÓFORMULA

  - További áldások:

    SZÖVEG – záró ÁLDÓFORMULA

  - További áldások:

    SZÖVEG – záró ÁLDÓFORMULA stb.

A hétköznapi Amida szerkezete

19 áldás:

- Bevezető zsoltáridézet (magánban)
- **3** általános dicséret (ŐSATYÁK, HATALOM, SZENTSÉG)

  + Kedusa (a 3. áldás előtt, az előimádkozó ismétlése keretében)
- **13** hétköznapi kérés

(ÉRTELEM, MEGTÉRÉS, MEGBOCSÁTÁS, MEGVÁLTÁS, GYÓGYULÁS, JÓ TERMÉS, SZÉTSZÓRTAK ÖSSZEGYŰJTÉSE, IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS, RÁGALMAZÓK, IGAZAK, JERUZSÁLEM ÚJJÁÉPÍTÉSE, DÁVID HÁZA, IMÁK MEGHALLGATÁSA)

- **3** általános (ÁLDOZATOK, HÁLAADÁS, BÉKE)
- *Elohaj necor…* kezdetű lezáró szakasz: magánima

Az ünnepi Amida szerkezete

7 áldás (ros hasana-i muszaf: 9 áldás):

- Bevezető zsoltáridézet (magánban)
- **3** általános dicséret (ŐSATYÁK, HATALOM, SZENTSÉG)

  + Kedusa (a 3. áldás előtt, az előimádkozó ismétlése keretében)
- **1** a szombat, újhold vagy az adott ünnepi NAP SZENTSÉGE

  illetve **3** a **ros hasana-i muszaf imában** (KIRÁLYSÁG, EMLÉKEZÉS, SOFÁR-FÚVÁS)
- **3** általános (ÁLDOZATOK, HÁLAADÁS, BÉKE)
- *Elohaj necor…* kezdetű lezáró szakasz: magánima

Az *Amida* ismétlése és a *Kedusa* [=’szentség’]

- A saḥrit, minḥa, muszaf és neila során,

  de nem a maariv során → de ld. *Magen avot* a péntek esti ima végén.

- Az előimádkozó megismétli az áldásokat (de nem az *Elohái necor…* kezdetű zárórészt)

- Speciális alkalmakkor: ***pijjutok*** [liturgiai költemények] beiktatása. Pl. *Tefillat tal.*

- ***Kedusa*** a 3. áldás (SZENTSÉG) előtt
  - A közösség által elmondott elemekkel
  - *Kados, kados, kados…* ’Szent, szent, szent…’ (vö. Jesája/Ézsaiás/Izajás 6:3, *triszhagion*)
  - Szombat, ünnepnap, muszaf: (jóval) hosszabb szövegvariánsok, mint hétköznap.

  Vö. Balla 2016, pp. 5–6, 143–144, 175–177, 219–220, 282–283 és 293–294. De pp. 40 és 245!

Jes. 6: [1] Uzzijjá király halála évében láttam az Urat, amint egy trónon ült. Magasztos volt és felséges; palástja betöltötte a templomot. [2] Szeráfok álltak mellette, hat-hat szárnya volt mindegyiknek: kettővel az arcát takarta el, kettővel a lábát takarta el, kettővel pedig repült. [3] Ezt harsogták egymásnak felváltva: **Szent, szent, szent a Seregek URa, dicsősége betölti az egész földet!** [RUF]

Az *Amida* ismétlése és a *Kedusa* [=’szentség’]

A próféták látomásai az isteni trón előtt az Örökkévalót dicsérő angyalokról (Jes. 6, Ez. 3):

→ ha van jelen minjen, a közösség ezt a jelenetet előadja:
az előimádkozó mint narrátor, és a hívek mint angyalok.

Vö. a vallási rítusok és a liturgia performatív jellegével, általában.

- Jes. 6:3: *És kiált vala egy a másiknak, és mondá: Szent, szent, szent a seregeknek Ura, teljes mind a széles föld az ő dicsőségével!* [Károli]
- Ezékiel 3:12: *És fölemele engem a lélek, és hallék mögöttem nagy dörgés szavát: Áldott az Úrnak dicsősége az ő helyéről.* [Károli]
- Zsolt. 146:10: *Mindörökké uralkodik az ÚR, a te Istened, ó, Sion, nemzedékről nemzedékre. Dicsérjétek az URat!* [RUF]

Nuszahok, szövegvariánsok és a zsidó liturgia komplexitása

– egy példa a Kedusából

- A Kedusát az Amida 3. áldása (SZENTSÉG) elé illesztik be az ismétlés során.
- Askenázi imakönyvben (pl. Balla 2016, p. 6) a Kedusa után:
  - ❖ az egyén *Ata kados ve-simkha kados*-t (’Szent vagy és szent a neved’) mond, de
  - ❖ az előimádkozó *Le-dor va-dor*-t (’Nemzedékről nemzedékre’) mond.

Mi ennek a furcsaságnak az oka?

- Két szövegvariáns létezhetett párhuzamosan: *Ata kados…* és *Le-dor va-dor.*

1. A szefard/szfaradi imakönyv az egyiket „választotta” → mindig *Ata kados…*
2. Az itáliai nuszah a másikat „választotta” → mindig *Ata kados…*
3. Askenázi imarend a kettőt kombinálja →

az egyik az egyéni Amidában, másik az ismétlésben jelenik meg.

Péntek délutáni ima a zsinagógában

Péntek délutáni minḥa

- Ha még sötétedés előtt: sima hétköznapi minḥa, *Taḥanun* nélkül.
- Bevezetés: *Asré josvé* zsoltár (Zsolt. 144:15, Zsolt. 145, Zsolt. 115:18) + fél kaddis.
- Amida + ismétlés Kedusával:
  - Ld. a következő dián!
- Befejezés: egész kaddis + *Alénu* záróima.
- „Átvezetés”: helyi minhag (pl. izraeli hatásra: *Jedid nefes*). Szfaradiak: *Énekek éneke*.

Péntek délutáni minḥa

- Amida + ismétlés Kedusával: *néhány kiegészítés*
  - Betétek a **tíz bűnbánó napon** *(aszerete jemé tesuva*, ros hasanától jom kippurig).
  - Betétek **böjtnapokon**.
  - 2. áldásban: *Masiv ha-ruaḥ…:* semini aceret muszafjától peszaḥ saḥritjáig. Egyébként *morid ha-tal* – bizonyos nuszaḥokban (pl. Izrael területén)
  - 9. áldásban: *Ve-ten tal u-matar*: dec. 5/6-tól erev peszaḥig. Máskor *ve-ten berakha.*
  - A hagyomány szerint a 12. áldás az, amelyet utólag szúrtak be, ezért 19 a 18.
  - 17. áldásban: *Jaale ve-javo* betét **ros ḥodeskor** és **félünnepen**.
  - 18. áldásban: *Al ha-niszim* betét **ḥanukkakor** és **purimkor**.
  - A 18. áldás után: papi áldás (böjtnapon, ünnepnapon, Izraelben minden reggel…)
  - 19. áldásban: *Salom rav*, de reggel (ill. minhagtól függően) *Szim salom.*

Jövő hétre

A következő alkalomra

1. Referátum: velem beszélni + időpontot kiválasztani + dolgozni rajta.

2. Elolvasni:
    1. Balla 2016, pp. 22–58 (péntek este) – ha még nem tették volna
    2. Balla 2016, pp. 83–130 (a szombat reggeli ima első „fele”)

3. A *Lekha dodi* c. költemény szövegét preparálni:
    - Balla 2016, pp. 27–29.
    - Hebraisták (szakosok, minorosok): héber szöveget kiszótárazni.
    - Nem szakosok: magyar fordítást elolvasni.

Viszlát pénteken,

szombaton, valamint

jövő héten!